

Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljevi, a ne filozofa i učenjaka

Uz 400. obljetnicu rođenja Blaisea Pascala

*Dan Đaković**

Kažu da ako neka filozofija nije relevantna 400 godina nakon autora, onda uopće nije relevantna. A ako je relevantna 400 godina nakon autora, onda je sasvim izvjesno da će biti relevantna i za 4000 godina. Zapanjujuća je i uvijek iznova očaravajuća ljepota neprolaznosti i neprolazna ljepota neke mudrosti ili barem nekih njezinih fragmenata. Osobito to može osjetiti naša generacija, koja živi prebrzo i uz sve teže podnošljive promjene. Filozofija je u tom smislu oduvijek, uz sve ostalo, predstavljala i predah za dušu. Filozofiranje je naizgled beskoristan, ali zapravo najsvrsishodniji posao pod nebom. Zato valja ponavljati — filozofije nikad dosta. U tom duhu želimo se prisjetiti Blaisea Pascala, jednoga od velikana u povijesti filozofije, ali i znanosti uopće.

Možemo primijetiti da u ljudskoj povijesti općenito, a potom i u povijesti filozofije posebno, nije toliko prijeporno pitanje samoga postojanja Boga koliko pitanje njegove naravi. Nijekanje svake transcendencije relativno je nov fenomen. Golema većina mislilaca i znanstvenika naše povijesti (a zapravo i sadašnjosti) nije ozbiljno dvojila oko postojanja Boga. Prijepori nastaju kad se pokušava dati odgovor na pitanje spoznatljivosti i naravi Boga ili, još više, kada se pokušava tumačiti njegova volja. Pascal u povijesti ljudske misli stoji kao netko tko je, u ovom kontekstu, naglasio suprotstavljenost srca i razuma, a potom i filozofskoga (razumskoga) i biblijskoga Boga — Boga filozofa i Boga Abrahamova, Izakova i Jakovljeva. Njegovo naglašavanje te suprotstavljenosti može se čitati kao prezir ili odbacivanje razuma, ali je ispravnije to tumačiti kao Pascalovu (pravedničku) reakciju na ondašnje obožavanje razuma. On sasvim sigurno nije bio neprijatelj razuma, znanosti i filozofije, nego je upravo iz vrlo razumnih razloga napadao postavljanje razuma iznad apsolutne istine koja uvijek ostaje veća od samoga razuma. Razum ne može posjedovati (apsolutnu) istinu, nego se eventualno može dati posjedovati od istine, može se dati ispuniti istinom. Osobito to vrijedi kad razum stoji pred Bogom.

* Dr. sc. Dan Đaković, Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2196-8163>.
E-adresa: dan_djakovic@ffrz.hr

Blaise Pascal rođen je u Clermont–Ferrandu 19. lipnja 1623. u plemićko–građanskoj obitelji. Njegov djed Martin imenovan je 1586. kraljevskim savjetnikom i upravnikom financija. Pascalov otac Étienne (1588.–1651.) bio je kraljevski sudski činovnik u Clermontu u Auvergnei te porezni nadzornik u Rouenu u gornjoj Normandiji. Bio je vrlo obrazovan čovjek, dobro upućen u matematiku i čest gost Mersenneova kruga mislilaca, ali i krugova vodećih filozofa, među kojima su bili Descartes i Hobbes. Takav društveni položaj omogućio je Pascalovima da žive imućno te da se kreću u visokim političkim, umjetničkim, filozofskim i znanstvenim krugovima.

Pascalova majka Antoinette Begon (1596.–1626.) umrla je mlada i iza sebe ostavila troje male djece — Blaisa, kojemu su bile samo tri godine, i njegove dvije sestre Gilberte i Jacqueline. Još jedna njihova sestra umrla je kao sasvim malo dijete. Nakon smrti supruge otac Étienne preuzeo je brigu o djeci, a posebno o izuzetno nadarenom i istodobno vrlo boležljivom Blaiseu. On zbog boležljivosti formalno nije pohađao školu, ali je ipak stekao dobru matematičku pouku iz Euklidove geometrije i klasičnih jezika. Tijekom boravka u Rouenu (1639.–1647.) Pascalovi su preko dvojice liječnika upoznali jansenizam, što je presudno odredilo religiozni razvoj Blaisea, ali i čitave obitelji. Time su se u Pascalovoj mladosti neraskidivo ispreplela dva iskustva — prirodoznanstveno iskustvo Mersenneova kruga (Descartes, Fermat i dr.) i rigorozno religiozno iskustvo portroyalskoga kruga (Saint–Cyran, A. Arnauld, P. Nicole). Sklad i pomirbu tih dvaju iskustava Pascal je do kraja života tražio u svojim filozofskim, teološkim i duhovnim spisima.

Pascalova starija sestra Gilberte (1620.–1685.) bila je supruga Florina Périera, visokoga sudskoga činovnika u Clermontu, koji je pripadao jansenističkomu krugu, čije je središte bio Port–Royal, ženska cistercitska opatija nedaleko od Pariza. Upravo je on onaj anonimni “provincijalac” iz prvih deset pisama čuvene Pascalove knjige *Pisma provincijalcu*. Ostalih osam pisama upućeno je isusovcima. Nakon bratove smrti Gilberte je, na poticaj portroyalskoga kruga, napisala Pascalov životopis (*Vie de Blaise Pascal*, 1686.). Mlada Pascalova sestra Jacqueline (1625.–1661.) ušla je 1653. u spomenuti cistercitski samostan pod redovničkim imenom sestra Eufemija. Ona je znatno utjecala na Blaiseov religiozni put i njegovo približavanje portroyalskim samotnicima.

Pascalov se genij očitovao u nekoliko područja. Najprije u matematici (Pascalov teorem, Pascalov trokut), zatim u fizici (Pascalov zakon) i izumiteljstvu (aritmetičko računalo). Već s 14 godina pratio je oca na sastanke Mersseneova kruga, a sa 17 godina objavio je svoj prvi matematički rad o konusnim presjecima (*Rasprava o konusima*, 1640.). Proučavao je hidrostatičku, zasnovao teoriju vjerojatnosti, prije Leibniza izveo prvo parcijalno integriranje (1659.), bavio se je teorijom brojeva, infinitezimalnim računom te se je dopisivao s ondašnjim znanstvenicima. Uz znanstveni rad, Pascal je u Parizu posjećivao i mondene krugove, osobito libertinske, upoznao je ideju “časnoga čovjeka”, ideal francuskoga klasicističkoga razdoblja te je sam bio zahvaćen duhom svjetovnosti, prema kojemu je kasnije gajio duboki prezir.

Nakon svojega prvoga obraćenja (1646.), koje je zapravo bilo posljedica upoznavanja jansenizma, Pascal je napustio mondene krugove i približio se je krugu koji se okupljao u Port–Royalu, kamo se je bila povukla njegova mlada sestra.

Velik utjecaj jansenizma kod Pascala možemo shvaćati kao reakciju na moralnu raspuštenost koja mu se zgdila u mondenim krugovima. U noći 23. studenoga 1654. godine (“noć vatre”), nakon jedne prometne nesreće i intenzivne mistične ekstaze (drugo obraćenje), Pascal se je još intenzivnije posvetio duhovnomu i asketskomu životu. Iskra koja je planula prvim obraćenjem u tom iskustvu postala je izgarajuća vatra. Osjetio se je posve usklađen s Kristom i siguran da želi svim srcem služiti Bogu i ljudima. Iskustvo te noći zabilježio je na komadiću papira, koji je nakon njegove smrti nađen zašiven u postavi njegova kaputa. Odande potječe i njegov vjerojatno najpoznatiji citat — “Bog Abrahamov, Bog Izakov i Bog Jakovljevi, a ne filozofa i učenjaka”.

Nakon toga, na poticaj sestre Jacqueline, povukao se je u Port–Royal, gdje mu je duhovnik bio vlč. Singlin. U tom razdoblju nastaju Pascalova djela religijskoga nadahnuća, apologetska i duhovno–mistična. U *Pismima provincijalcu* Pascal u polemičnu tonu brani janseniste i optužuje isusovce zbog molinizma i kazuističkoga laksizma u moralu. Pisma su najprije objavljena pojedinačno i anonimno te naslovljena na nepoznata prijatelja u provinciji, a zatim su 1657. sabrana u jednoj knjizi pod naslovom *Les Provinciales ou les Lettres écrites par Louis de Montalte à un provincial de ses amis et aux révérends pères Jésuites sur le sujet de la morale et de la politique de ces pères* (“Provincijska pisma ili Pisma koja je Louis de Montalte napisao svojem prijatelju provincijalcu i poštovanim ocima isusovcima u vezi s moralom i politikom tih otaca”, 1657.).

Prva četiri i dva posljednja pisma bave se suptilnim teološkim problemom odnosa milosti i slobode (pa se može reći da obnavljaju antičku polemiku između Pelagija i Augustina), a ostala pisma kritika su kazuističkoga laksizma. Gradivo su prikupili teolozi portroyalskoga kruga, a vrsnu je stilizaciju izveo sam Pascal. Kako primjećuju neki književni povjesničari, Pascal nije puki popularizator, nego kreira osobno djelo, čvrsto koncipirano i stilistički originalno. Njime francuska proza klasicističkoga razdoblja doseže svoj vrhunac, a na crti koja ide od Erazma do Voltairea i dalje on je začetnik modernoga publicističkoga žanra i stila. Iako je to djelo stavljeno na indeks zabranjenih knjiga, ipak je doživjelo snažan odjek i znatno utjecalo na uklanjanje kazuističkih zastranjenja u moralu.

Tijekom boravka u Port–Royalu 1658. Pascal je počeo pisati *Apologie de la religion chrétienne* (“Apologija kršćanske religije”), nedovršen nacrt koji su njegovi prijatelji objavili pod naslovom *Pensées* (“Misli”, 1670). Čini se da je odlučujuću ulogu u skiciranju toga djela, po kojem je Pascal i najpoznatiji, imalo čudesno ozdravljenje njegove nećakinje Marguerite, a nakon dodira svete relikvije Kristove trnove krune.

Pascal u spoznaji razlikuje geometrijski duh (*esprit de géométrie*), primjeren prirodnoznanstvenomu području, i tankočutni duh (*esprit de finesse*), primjeren međuljudskoj komunikaciji, umjetnosti i religiji. Pod jakim utjecajem jansenizma, on odbacuje klasične dokaze o postojanju Boga, jer se po njemu Boga ne može ni dokazati ni pobiti razumom. Zamjera Descartesu što ne mari za istinskog kršćanskog Boga i ne može mu oprostiti to što bi se u cijeloj svojoj filozofiji najradije riješio Boga. Nakon što je svijetu “dao čvrgu” kako bi ga stavio u pokret, Descartesu Bog više ne treba.

Bog se, po Pascalu, dohvaća srcem (intuicijom). Zato se Pascal u *Pensées* obraća libertincu (agnostiku i skeptiku klasicističkoga razdoblja, slobodnih moralnih običaja) i nastoji u njemu probuditi egzistencijalni nemir pokazujući mu svu bijedu čovjeka bez Boga. Čovjek se nalazi između dviju beskonačnosti, kozmosa i Boga, i svoju veličinu nalazi samo u svojoj misli. Naše dostojanstvo proizlazi iz naše sposobnosti da mislimo, a ispravno mišljenje je načelo morala. Čovjek jest trska, ali trska koja misli. Taj bezdan veličine i bijede, smješten između životinjskoga carstva i andeoskih korova, čovjek može premostiti samo religijom. Kršćanstvo, po Pascalu, dakako najbolje razumije i tumači tu temeljnu podvojenost ljudske naravi.

Kod Pascala svemir gubi teofanijsku inteligibilnost antičkoga i srednjovjekovnoga kozmosa (on strepi pred vječnim mukom tih beskrajnih prostora), a Bog se objavljuje u ljudskoj povijesti i Crkvi (Sveto pismo i Predaja, osobito crkveni oci). Povijest Crkve, za Pascala, povijest je istine. Pascalova religijska misao imala je velik odjek u kršćanskim sredinama posljednja četiri stoljeća, a uz sv. Augustina neki ga smatraju i duhovnim pretečom modernih egzistencijalista. U posljednjem razdoblju Pascalova života, premda ne odustaje od bavljenja prirodoslovnim problemima, nastaju i njegovi duhovni spisi koji su plod njegova drugoga obraćenja, a od kojih su najzaokruženiji *Abrégé de la vie de Jésus-Christ* (“Kratak sažetak života Isusa Krista”, 1655.–1656.) i *Écrits sur la grâce* (“Zapisi o milosti”, 1657.–1658.).

U duhovno–religioznom životu poznato je Pascalovo razlikovanje tri reda: tjelesni red (ljudi opijeni vlašću i bogatstvom), razumski red (znanstvenici i filozofi) i red evanđeoske ljubavi (sveti). Iscrpljen dugom i teškom bolešću Pascal je umro u Parizu 19. kolovoza 1662. ne napunivši ni 40 godina. Umro je, po svojoj želji, u pučkoj bolnici među najsiromašnijima, za koje je konstruirao gradski tramvaj na konjsku zapregu, primivši od svojega župnika posljednju popudbinu. Unatoč kratkom životu Pascal stoji zapisan kao jedan od najvećih umova u povijesti, iskren i temeljit, pomalo i skrupulozan tražitelj istine, a na koncu i onaj koji je tražio i nalazio Božje lice u licu najmanje Kristove braće. Tako, unatoč rigorizmu, pristajanju uz neka doktrinarna zastranjenja ili nekim drugim prijepornim stajalištima, Pascal ostaje primjer i izvor nadahnuća današnjemu i sutrašnjemu svijetu.

Povijesno je duhovito i pomalo paradoksalno da je papa Franjo, koji je svoje svećeništvo započeo kao isusovac, u intervjuu Eugenu Scalfariju 2017. godine, komentirajući Pascalovu želju da umre među siromasima, rekao da misli kako zaslužuje biti proglašen blaženim. Iako laičkomu oku nije bistro koliko je to zaista izgledno i je li papa mislio doslovno, autor ovih redaka može posvjedočiti da su ga u svijet filozofije uvele upravo Pascalove *Misli*, a ljubav prema mudrosti potom ga je dovela na isusovačko učilište, gdje nije čuo ništa ružno o Pascalu. Stoga, u smislu spomenute duhovitosti povijesti, osjeća radost da baš putem isusovačkoga časopisa može Pascalu čestitati 400. rođendan i reći mu javno — hvala! S obzirom na sve prijepore koje je Pascal imao s isusovcima, a na tragu njegove čuvene oklade, treba se kladiti na pobjedu Boga koji ne samo da postoji, nego je i poput nježnoga oca i milosrdne majke prema svima. I ako Pascal nikada ne bude beatificiran, nadamo se vidjeti ga u krilu Abrahamovu. U društvu isusovaca, dakako!